

UOT 553.

AZƏRBAYCANIN FAYDALI QAZINTI YATAQLARININ COĞRAFI YAYILMA XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Tələbə I k. magistr: Xudaverdiyeva Fidan A.

Rəhbər: dos. Talibov Əfqan T.

Bakı Dövlət Universiteti
fxudaverdiyeva1905@gmail.com
talibov24@yandex.com

Xülasə: Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında təbii sərvətlərin, xüsusilə də mineral sərvətlərin əhəmiyyəti böyükdür. Məqalədə filiz, yanar və qeyri-filiz qazıntıların respublikada coğrafi yayılma xüsusiyyətləri tədqiq edilmişdir. Azərbaycanın qərb bölgəsində maqmatik süxurlar üstünlük təşkil etdiyi üçün filiz, şərq bölgəsində çökmə süxurlar olduğu üçün yanar faydalı qazıntılar geniş yayılmışdır. Qeyri-filiz faydalı qazıntılar isə Azərbaycanın bütün rayonlarında yayılmışdır.

Açar sözlər: filiz, yanar, qeyri-filiz qazıntılar, dağ süxurları

Təbii sərvətlər məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi üçün istifadə edilən təbii komponentlərin məcmusudur. [4]

Böyük və Kiçik Qafqaz dağ sistemlərinin şərq hissəsini əhatə edən Azərbaycan ərazisi mürəkkəb geoloji quruluşa malik olması, faydalı qazıntıların müxtəlifliyi və rəngarəngliyi ilə fərqlənir. (Şəkil 1)

Məlumdur ki, bütün faydalı qazıntılar öz mənşəyinə görə birbaşa ərazinin geoloji quruluşu ilə bağlıdır. Azərbaycanın qərb bölgəsində maqmatik süxurlar çox geniş yayılmışdır və bu səbəbdən respublikanın bu rayonlarında əsasən filiz faydalı qazıntılara daha çox rast gəlinir.

Şəkil1. Azərbaycan Respublikasının faydalı qazıntılar xəritəsi

Filiz faydalı qazıntılar Yerin dərin qatlarında yaranan ağır, bərk intruziv süxurlarda əmələ gəlir. Filiz faydalı qazıntılara daha çox dağlarda və denudasion düzənliklərdə rast gəlinir. Bu qazıntılar respublikamızın dağlıq ərazilərində, əsasən Kiçik Qafqaz vilayətində və Naxçıxan MR-nın dağlıq hissələrində yayılmışdır. Kiçik Qafqazda iri dəmir filizi (Daşkəsən), alunit (Zəylik), mis (Gədəbəy, Kəlbəcər), qızıl (Kəlbəcər, Gədəbəy), civə (Naxçıvan, Kəlbəcər) yataqları mövcuddur. Gəncə şəhəri yaxınlığında yerləşən Daşkəsəndə Alabaşlı, Seyfəlli və digər yataqlarla yanaşı Daşkəsən dəmir filizi yatağı da öz əhəmiyyəti ilə seçilir. Polimetall filiz ehtiyatları Naxçıvan (Gümüşlü), Ağdərə (Mehmanə), Balakən, Zaqatala (Filizçay), molibden isə Naxçıvandakı Parağaçay yatağında zəngindir. [3]

Dəmir filizi yataqları çökmə mənşəli olmaqla lay formasında yura dövrünün tufogen süxurları tərkibində yerləşir. Dəmir filizləri bu gün də sənayenin, iqtisadi inkişafın əsas dayaqlarından biri sayılır. Hazırda Azərbaycanın ərazisində 3 dəmir filizi yatağının sənaye əhəmiyyətli ehtiyatları təsdiq edilməklə etibarlı mineral-xammal bazası yaradılmışdır. Onların hər üçü Daşkəsən filiz rayonunda yerləşməklə Daşkəsən, Cənubi Daşkəsən və Dəmir kobaltlı-maqnetit yataqları ilə təmsil olunurlar. [1]

Bu yataqların bazasında son illərə qədər Azərbaycan Filizsaflaşdırma Kombinatı fəaliyyət göstərmiş və onun məhsulu (dəmir konsentratı) Gürcüstanın Rustavi metallurgiya kombinatının tələbatını tam ödəyirdi. Yaxın illərdə Daşkəsən filizsaflaşdırma kombinatının fəaliyyəti bərpa olunacağı təqdirdə 70-80 il müddətində etibarlı ehtiyatla təmin ediləcəkdir. [5]

Yanar faydalı qazıntılar – çökmə mənşəlidir. Ovalıq və şelf zonalarında daha çox rast gəlinir. Azərbaycanın şərq bölgəsi, xüsusilə də Xəzər sahili ərazilərimiz daha çox çökmə süxurlardan təşkil olunmuşdur. Bu səbəbdən də bu ərazilərdə əsasən yanar faydalı qazıntılar geniş yayılmışdır. Azərbaycandakı yanar faydalı qazıntılar neft, qaz, şist, torf və s.-dir. Bunlardan neft və qaz sənaye əhəmiyyətlidir. Neft həm qurudakı yataqlardan, həm də Xəzər dənizi yataqlarından çıxarılır. Azərbaycan Respublikasının ərazisi (xüsusi ilə Abşeron yarımadası) dünyanın ən qədim neft çıxarılan rayonlarından biridir. Azərbaycanın nefti yüksək keyfiyyətli, az kükürlü və az parafinlidir. Sıxlığı böyük diapazonda ($780-940 \text{ kg/m}^3$) dəyişir. Naftalanda Maykop və Ağçaqlı çöküntülərindən özünün müalicə xüsusiyyətlərinə görə dünyada yeganə olan neft də hasil edilir. Respublikada çıxarılan yanar qazlar karbohidrogen tərkibli, onlar neftin tərkibində həll olmuş, sərbəst («qaz örtüyü»), xalis qaz halında olur. Son 30-50 il ərzində çoxlu qaz-kon-

densant yatağı kəşf olunub, istifadəyə verilmişdir. Azərbaycan Respublikasında hazırda 8 istismarda olan (Abşeron, Şamaxı-Qobustan, Aşağı Kür, Bakı arxipelaqı, Gəncə, Yevlax-Ağcabədi, Quba-Xəzəryanı, Kür-Qabırçı çayları) və 2 perspektivli neftli-qazlı (Acınohur və Cəlilabad) rayon ayrılır. Abşeron, Şamaxı-Qobustan, Aşağı Kür, Bakı arxipelaqı rayonlarında əsas neftli-qazlı dəstə "məhsuldar" qatdır. Qum, qumdaşı və gil təbəqələrinin növbələşməsindən ibarət olan bu dəstənin qalınlığı 4000m-ə (bəzi yerlərdə daha artıq) çatır. Məhsuldar qatla əlaqədar olan yataqlar (Balaxanı-Sabunçu-Ramana, Suraxanı-Qaraçuxur-Zığ, Qala, Bibiheybət, Neft Daşları, Puta, 28 May, Lökbatan-Binəqədi, Səngəçal-dəniz-Duvannı-dəniz-Bulla, Bulla-dəniz və s.) çox horizontlu və antiklinal quruluşludur. Ən böyük neft-qaz-kondensant yataqları Abşeron, Bakı arxipelaqları və Aşağı Kürüyanı rayonlarındadır. Son illərdə Xəzərdə bir sıra böyük neft və qaz ehtiyatına malik olan yataqlar aşkar edilmişdir. Bunlardan Azəri-Çıraq-Günəşli neft yataqları və Şahdəniz, Ümid, Abşeron qaz yataqları ən perspektivli yataqlardır. Böyük Qafqaz təbii-coğrafi rayonunda neft və qaz ehtiyatları əsasən Pliosen dövrünün məhsuldar qat adlanan neftli-qazlı laydəstlərində toplanmışdır. Məşhur qat çöküntülərinin qalınlığı Abşeron yarımadasında, cənub-şərqi Qobustanda, Xəzər akvatoriyasında 1000-2000 m-lə 3000-3500 m arasındadır. Məhsuldar qat çöküntülərinin tərkibində bir sıra yüksək kollektor qabiliyyətli qalın qum, qumdaşı layları vardır. Antiklinal qırışıqlarda neftli-qazlı kollektorlar bəzi mədənlərdə 3000–4000 m-dən dərinədə yerləşir. Siyəzən mədənlərində neft Maykop çöküntülərindən çıxarılır. [2] Yerli əhəmiyyətli yanar şist yataqları İsmayılı və Qobustan ərazilərindədir. [3]

Azərbaycanda faydalı qazıntıların ərazi üzrə paylanması daha böyük bir qanunauyğunluğu onunla bağlıdır ki, qeyri-filiz faydalı qazıntılara xüsusilə də, tikinti materiallarına Azərbaycanın bütün rayonlarında geniş rast gəlinir. Qeyri-filiz faydalı qazıntılar çökmə süxurlarda daha geniş yayılıb. Bu faydalı qazıntıların istifadə sahəsi olduqca genişdir. Əsasən tikinti və kimya sənayesində istifadə olunurlar. Ancaq onların çoxundan tikinti materialları kimi geniş istifadə olunur. Əhəngdaşı Abşeron-Qobustanda, Kiçik Qafqazın ətəklərində, travertin Kəlbəcər və Naxçıvanda, mərmər Daşkəsəndə, Naxçıvanda, Qubada, gips Yuxarı Ağcakənddə, xörək duzu isə Abşeron və Naxçıvanda geniş yayılmışdır. [3]

Böyük Qafqaz təbii vilayəti tikinti materialları ilə zəngindir. Abşeron yarımadasında bu tikinti materialının ən məşhur yataqları Qaradağ, Şonqar, Güzdək, Duvannı, Alatava, Dərnəgül, Nardaran, Şıx daş və qum karxanalarıdır. [1]

Dövlət balansında ehtiyatları qeydə alınmış 2 bentonit gili yatağı vardır. Bunlar Daş Salahlı və Xanlar yataqlarıdır. Bu yataqlar tikinti sənayesinin əsas xammal mənbələrindən hesab olunur. [2]

Nəticə: Tədqiqatımızdan belə nəticəyə gəlmək olar ki,

- filiz faydalı qazıntılar Azərbaycanın qərbində,
- yanar faydalı qazıntılar Azərbaycanın şərqində,
- qeyri-filiz faydalı qazıntılar isə Azərbaycanın bütün bölgələrində geniş yayılmışdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının coğrafiyası. III cild "Regional coğrafiya". Oroqrafiya (müəlliflər: Əlizadə E.K., Tarixazər S.Ə.). Bakı 2015, s.56.
2. https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbyaycan%C4%B1n_faydal%C4%B1_qaz%C4%B1nt%C4%B1lar%C4%B1
3. <http://e-derslik.edu.az/>
4. https://az.m.wikipedia.org/wiki/Faydal%C4%B1_qaz%C4%B1nt%C4%B1lar
5. <https://az.m.wikipedia.org/wiki/Filiz>

ОСОБЕННОСТИ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО РАСПРОСТРАНЕНИЯ МЕСТО- РОЖДЕНИЙ ПОЛЕЗНЫХ ИСКОПАЕМЫХ АЗЕРБАЙДЖАНА

Xudaverdiyeva F.A

Резюме: Известно, что все полезные ископаемые имеют прямое отношение к геологическому строению в силу своего происхождения и образования. Все мы знаем, что магматические породы более распространены в западном районе Азербайджанской Республики, и в связи с этим в западном районе Азербайджана широко распространены в основном рудные полезные ископаемые. Следует учитывать, что восточный район Азербайджана, особенно наши прикаспийские прибрежные районы, в основном сложены осадочными породами. По этой причине в этих районах распространены в основном горючие полезные ископаемые. Большая закономерность размещения полезных ископаемых в Азербайджане связана с горными породами. Нерудные полезные ископаемые, особенно строительные материалы, широко распространены во всех районах Азербайджана. Известняк, мрамор, бентонитовая глина, перлит считаются основными важными не рудным ископаемыми Азербайджана.

Ключевые слова: Рудные, топливные, не рудные ископаемые, горные породы.

GEOGRAPHICAL DISTRIBUTION CHARACTERISTICS OF PROFITABLE MINING DEPOSITS OF AZERBAIJAN

Xudaverdiyeva F.A

Summary: It is known that all minerals are directly related to the geological structure due to their origin and formation. We all know that igneous rocks are more common in the western region of the Republic of Azerbaijan, and in this regard, mainly ore minerals are widely distributed in the western region of Azerbaijan. It should be taken into account that the eastern region of Azerbaijan, especially our Caspian coastal areas, is mostly composed of sedimentary rocks. For this reason, mainly combustible minerals are widespread in these areas. A greater regularity of the distribution of minerals in Azerbaijan is related to the fact that non-ore minerals, especially construction materials, are widely found in all regions of Azerbaijan. Limestone, marble, bentonite clay, perlite are considered the main important non-ore minerals of Azerbaijan.

Keywords: ore, combustible, non-ore minerals, mountain rocks.